

THE IRAN-IRAQ WAR IN IRANIAN WOMEN'S MEMOIRS: READING SEYYEDEH ZAHRA HOSSEINI'S *DA*

ABSTRACT

Based on a textual and ethnographic exploratory research conducted in the summers of 2012 and 2013 in Iran, this paper critically examines a woman's memoir about the Iran-Iraq War. Published in 2008, promoted by the state and entitled *Da*, this memoir was written by a Kurdish Shiite woman by the name of Zahra Hosseini. This study attempts to interpret *Da* by contextualizing it on two levels. Like every oral history project and memoirs, *Da* has also been the product of its immediate social, political and historical context. Secondly, it seems that the state initiative to commission and promote such a work seems to be an ideological project to counter the discontents of women, the youth and ethnic minorities in Iran in the politically more open post-war period, i.e. the 1990s and 2000s.

Keywords: Seyyede Zahra Hosseini, Iran, Iran-Iraq War, State, Memoirs

الحرب الايرانية – العراقية في مذكرات النساء الايرانيات : تقييم كتاب
(دا) للسيدة زهراء حسيني
متين يوكسل
خلاصة :

ان هذا المقال الذي يستند على ابحاثي التي قمت بها في ايران خلال فصلي الصيف من عامي ٢٠١٢ و ٢٠١٣ بهدف الكشوفات النصية والانتوغرافية، عبارة عن محاولة لتقييم مذكرات امرأة تم نشرها وتوزيعها ضمن مصادر عديدة بتعضيد من الدولة في عام ٢٠٠٨. ويتناول المقال مذكرات سيده كردية – شيعية اسمها السيدة زهراء حسيني، كانت قد نشرت كتابا باسم (دا) يتناول مذكراتها حول الحرب الايرانية – العراقية. وكما هو الحال بالنسبة لتدوين اي مشروع تاريخي او تدوين مذكرات ما، فان (دا) عبارة عن نتاج مباشر لسياق اجتماعي وتاريخي خاص. ومن جانب آخر، فان من الممكن اعتبار (دا) كمشروع ايديولوجي رسمي تم تطويره في التسعينات من القرن الماضي وفي الالفيات من هذا القرن كرد على امتعاض النساء والشباب والأقليات في ايران.

الكلمات الدالة : السيدة زهراء حسيني، ايران، الحرب الايرانية – العراقية، الدولة، مذكرات.

İRANLI KADINLARIN HATIRATLARINDA İRAN-IRAK SAVAŞI: SEYYİDE ZEHRA HOSEYİNİ'NİN DA'SINI YORUMLAMAK*

ÖZ

2012 ve 2013 yıllarının yaz aylarında İran'da yaptığım metinsel ve etnografik keşif amaçlı araştırmalara dayanan bu makale 2008'de devlet desteği ile yayımlanıp çeşitli kanallardan dağıtımı yapılan bir kadın hatıratını yorumlamaya girişmektedir. Bu makale, Kürt Şii bir kadın olan Seyyide Zehra Hoseyni'nin İran-İrak Savaşı hakkındaki hatıratını konu alan *Da* başlıklı kitabını iki düzlemde bağlamsallaştırmaktadır. Her sözlü tarih projesi ve hatırat yazımı gibi *Da* da özgül bir toplumsal, tarihsel ve siyasal bağlamın dolaysız ürünüdür. İkinci olarak, *Da*'yı 1990'lar ve 2000'lerde İran'da kadınlar, gençler ve azınlıkların hoşnutsuzluklarına cevaben geliştirilmiş bir resmi ideolojik proje olarak yorumlamak mümkün görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Seyyide Zehra Hoseyni, İran, İran-İrak Savaşı, Devlet, Hatırat

Metin
YÜKSEL**

*Bu çalışma, 2013 ve 2014 yıllarının yaz aylarında TÜBİTAK tarafından verilen 2219-Yurtdışı Doktora Sonrası Araştırma Bursu ile Tahran'da ve Toronto Üniversitesi'nde sürdürülen araştırmalara dayanmaktadır. Tahran'da bulunan Büyük İslam Ansiklopedisi Merkezi'nden Dr. Esmail Şems'e, yine Tahran'da bulunan Savaş Kütüphanesi müdürü Nosretollah Samedzade'ye, Toronto Üniversitesi'nden Profesör Shahrzad Mojab'a ve Prof. Dr. Özlem Tür'e rehberlikleri, yardımları ve önerileri için müteşekkirim. Haidar Omid Khezri, Metin Atmaca ve Zozan Pehlivan'a katkıları için teşekkür ediyorum. Bu araştırma, Yeditepe Üniversitesi ile Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı tarafından 19-20 Nisan 2014'te düzenlenen *Kadın Hayatlarını Yazmak* başlıklı uluslararası sempozyumda ve 28 Kasım 2014'te Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kadın Platformu'nun 28 Kasım Kadına Karşı Şiddetle Mücadele Günü etkinliği kapsamında düzenlenen *Savaş, Şiddet ve Kadın* adlı panelinde sunulmuştur. Metin boyunca İngilizce ve Farsça'dan Türkçeye çeviriler bana aittir.

**Yrd. Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Ortaođu Etütleri
Volume 6, No 2,
January 2015, pp.156-173

Giriş

Bu çalışma, öncelikle Türkiye’de ‘Orta Doğu’¹ Çalışmaları’na hakim olan güvenlik ve siyasal çatışma eksenli yaklaşımlardan farklı olarak toplumsal ve kültürel hayata dair bir inceleme yapmayı amaçlamaktadır.² Orta Doğu’da kadın tarihi ve tarihyazını konusunda daha öncelere dayanan araştırmalarının³ devamı şeklinde de görülebilecek bu çalışmam ikinci olarak Türkiye’de bazı çevrelerde İranlı kadınlara dair sıkça rastlanan önyargıların⁴ ötesine geçerek İranlı kadınların hayat hikayeleri, yürüttükleri hak mücadeleleri ve ürettikleri edebiyat eserleri aracılığı ile kendi seslerini dinleme gereğinin altını çizmektedir.⁵

Bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan esasi önemdeki üçüncü nokta ise İran’daki kısa süreli ve keşif amaçlı araştırmalarımda öne çıkan bir gözleme dayanmaktadır. Tahran’a ilk defa giden bir ziyaretçi için gözden kaçırılmayacak büyüklükte bir görsel temsil binaların dış cephelerinde dini liderler Humeyni ve Ali Hamaneyi’nin büyük resimlerine eşlik eden sözleri ve “şüheda”nın resimleridir. Kamusal alandaki görsel ideolojik temsiller aracılığıyla İran-İrak Savaşı’nın hatırasının milliyetçi ve devrimci Şii söylemlerle canlı tutulmaya çalışıldığını görmek mümkündür. Bu temsiller ‘bombardımanına’ tutulan bir ziyaretçi için akla ilk gelen sorulardan biri şudur: İran’da devlet başka hangi yollarla İran-İrak Savaşı’nı resmi söylemi ile canlı tutmaktadır? 1980-1988

1 Orta Doğu kavramının 19. yüzyıl Avrupa’sının emperyalist bir inşası olduğunu ve bu kavramı kullanırken bu sömürgeci kavramsal mirasa istemeyerek de olsa iştirak ettiğimizi kaydetmek gerekiyor. Bu kavramın tarihsel kökenine ve analitik olarak yol açtığı problemlere ilişkin faydalı bir tartışma için bkz. Nikki R. Keddie, “Is There a Middle East?” *International Journal of Middle East Studies* 4: 3 (Jul., 1973), 255-271.

2 Türkiye’de İran’a dair yapılan akademik çalışmaları incelediğim eleştirel bir çalışma için bkz. Metin Yüksel, “Iranian Studies in Turkey,” *Iranian Studies*, DOI: 10.1080/00210862.2014.890848

3 Metin Yüksel, “Reconstructing the History of Women in the Ottoman Empire,” *International Journal of Turkish Studies* 11: 1-2 (2005), 49-59; Metin Yüksel, “The Encounter of Kurdish Women with Nationalism in Turkey,” *Middle Eastern Studies* 42: 5 (September, 2006), 777-802.

4 Çarpıcı bir örnek için bkz. Asena Günel, “Mine G. Kırıkkanat ve Beyaz Türk Oryantalizmi,” *Birikim*, No. 144 (2001), 67-73.

5 Bazı örnekler için bkz. Taj al-Saltanah, *Crowning Anguish: Memoirs of a Persian Princess from the Harem to Modernity* (Washington DC: Mage Publishers, 1993); Shireen Mahdavi, “Taj al-Saltaneh, an Emancipated Qajar Princess,” *Middle Eastern Studies* 23: 2 (1987), 188-193; Camron M. Amin, *The Making of the Modern Iranian Woman: Gender, State Policy and Popular Culture, 1865-1946* (Gainesville: University Press of Florida, 2002), Michael C. Hillmann, *A Lonely Woman: Forugh Farrokhzad and Her Poetry* (Washington DC: Mage Publishers, 1987); Afsaneh Najmabadi, *Women’s Autobiographies in Contemporary Iran* (Cambridge: Center for Middle Eastern Studies of Harvard University by Harvard University Press, 1990); Farzaneh Milani, *Veils and Words: the Emerging Voices of Iranian Women Writers* (Syracuse: Syracuse University Press, 1992); Farah Pehlevi, *Anilar* (İstanbul: Dünya, 2004); Ashraf Zahedi, “State Ideology and the Status of Iranian War Widows,” *International Feminist Journal of Politics* 8: 2 (2006), 267-286; Shahla Haeri, “Women, Religion and Political Agency in Iran,” in Ali Gheissari (ed.) *Contemporary Iran: Economy, Society, Politics* (Oxford: Oxford University Press, 2009.) 125-149. Ayrıca bkz. “Women’s Worlds in Qajar Iran Digital Archives:” <http://www.qajarwomen.org/en/> (erişim tarihi 7 Mart 2014).

arası “bir milyon cana” ve büyük toplumsal yıkımlara yol açan ve “20. yüzyılın en uzun konvansiyonel savaşı” olan İran-İrak Savaşı'nı İran resmi ideolojik söyleminin nasıl temsil ettiğine dair bir merak da bu çalışmaya kaynaklık etmektedir.⁶

Da ile İran'ı Keşfetmek

Seyyide Zehra Hoseyni adlı İranlı bir kadın tarafından yazılan, 2008'de yayımlanan ve sonuna eklenen dizin, belgeler ve fotoğraflarla toplam 812 sayfa olan bu kitap savaş başladığında 17 yaşında olan Hoseyni'nin anılarından oluşuyor.⁷ *Da*, 1000 saatten fazla süren görüşmeye dayanmaktadır. Görüşme için Direniş Edebiyatı ve Sanatı Ofisi ilk defa 2001 (1380) yılında Hoseyni ile görüşme talebinde bulunmuş ancak Hoseyni önce görüşmeyi reddetmiştir. Bir süre sonra bu birimin yayınlarını inceleyip güvenilir olduklarını ikna olduktan sonra görüşmeyi kabul etmiştir. Görüşmeler 2005 ve 2006 (1384 ve 1385) yıllarında tamamlanmıştır.⁸ Zehra Hoseyni yoksul bir Kürt Şii ailede 1963'te dünyaya gelir. Ailesi Kürtlerin yaşadığı ve İlam eyaletinde bulunan *Zerrinabad-i Dehlaran* adlı köyden Basra'ya 1950'lerin sonunda göç etmiştir.⁹ Evde Kürtçe konuşmaktadırlar zira babası iyi Arapça konuşmamaktadır.¹⁰ Nitekim kitabın başlığı *Da* da Kürtçe'de anne anlamına gelmektedir. Annesi de babası da dindar Şiidirler. Babası Baas rejimine muhalif siyasi faaliyetlerde bulunduğu için aile Basra'da yaşarken babası bir süre hapsedilir. Bir süre sonra güneybatı İran'da bulunan Hürremşehr'e göç ederler.¹¹ Hürremşehr savaşın başlarından 1982'de İran tarafından geri alınmaya kadar Irak'ın kontrolünde kalır. Hürremşehr'in “neredeyse tamamı Saddam tarafından tahrip edildiğinden” ismi ile kafiyeli olan *hunişehr* (kanlı şehir) de denilmektedir.¹² Hoseyni'nin anlatısının büyük kısmı Hürremşehr savunmasındaki mücadeleyi ve direnişi konu almaktadır. Zehra Hoseyni özellikle cephe arkasında aktif bir şekilde yer alır. Örneğin ölüleri yıkar ve defneder. Hatırat cephe gerisindeki acıyı, yası, ağrıları, cesetleri ve ölülerin gömülmesini kadınların penceresinden detaylı ve oldukça grafik bir şekilde anlatmaktadır. Bir başka deyişle, kitap savaş anlatısı olduğundan acı, yas, ölüm, cesetler, ağrıtlar ve oldukça kanlı manzaralarla yüklüdür. Zehra Hoseyni ölüleri yıkadığı ve defnettiği için detaylı

6 Saskia M. Gieling, “Iran-Iraq War,” *Encyclopedia Iranica* <http://www.iranicaonline.org/articles/iraq-vii-iran-iraq-war> (erişim tarihi 27 Aralık 2014). Ayrıca bkz. Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009).

7 Seyyide Azam Hoseyni, *Da: Haterat-i Seyyide Zehra Hoseyni* (Tehran: Entesarat-i Sure Mehr, Defter-i Edebiyat ve Honer-i Mogavemet, 1389). 2012'de edindiğim bu kopya kitabın 117. baskısıdır.

8 *Ibid.*, 14.

9 *Ibid.*, 18.

10 *Ibid.*, 18-19.

11 *Ibid.*, 33, 35.

12 Laetitia Nanquette, “An Iranian Woman's Memoir on the Iran-Iraq War: The Production and Reception of *Da*,” *Iranian Studies* 46: 6 (2013), 946.

ceset tariflerine de kitapta sıkça rastlanmaktadır.¹³ Ölülere için yüzlerini tırmalayan, saçlarını yolan, göğüslerini döven ve başlarına toprak atan erkeklerin ve özellikle kadınların yürek parçalayıcı manzaraları görülmektedir.¹⁴ Ayrıca zaman zaman konuşma dili ile yazılmış olması, kadınların Kürtçe ve Arapça ağıtlarına yer vermesi ile *Da* yoksulların ve kadınların savaş tecrübesini okuyuculara adeta kendi sesleri ile sunmaktadır.¹⁵ İran hakkında çalışma yapan yabancı araştırmacılar için bu özellikleri ile oldukça öğretici bir kitaptır.

Da, 1988'de kurulan ve 8 yıl süren savaşla ilgili edebi, sanatsal ve araştırmaya dayalı eserleri toplama ve yayımlama amacıyla kurulan *Hovze-yi Honeri*¹⁶ adlı kurumun bünyesinde faal olan Direniş Edebiyatı ve Sanatı Ofisi (*Defter-i Edebiyat ve Honer-i Mogavemet*) tarafından gerçekleştirilen araştırma sonucu ve yine *Hovze-yi Honeri*'nin yayıncısı olan Sure Mehr Yayınları¹⁷ tarafından 2008'de yayımlanmış. Savaş Kütüphanesi (*Ketabhane-yi Tebessosi-yi Ceng*) müdürü Nosretollah Samedzade'nin işaret ettiği üzere, *Da* yazım süreci ve tarzı itibarıyla İran'da savaş hatıraları yazımı konusunda öncü bir örnek zira Farsça *hatere-negar* diye adlandırılan görüşmecinin etkin katılımı ile yazılıyor.¹⁸ Samedzade'nin kaydettiğine göre, *hatere-negar* örneğin görüşme yaptığı kişinin anlatısına konu olan yerleri gezerek ve inceleyerek olgusal verilerin doğruluğunu mümkün olduğunca teyid etmeye çalışıyor. Bu ortak çabanın bir parçası olarak daha önce yayımlanan ve nispeten 'kuru' savaş anlatısı şeklinde kaleme alınan hatıratlardan farklı olarak *Da* ile başlayarak bu kurum inisiyatifi ile yayımlanan savaş hatıratları roman tarzı anlatımları sayesinde daha ilgi çekici olmaktadır. *Da*'nın yayımlanmasından sonra aynı ofis ve yayınevi tarafından yayımlanan İran-İrak Savaşı hakkındaki çok sayıda kadın hatıratı Tahran'daki kitapçıların Mukaddes Savunma (*Defa-i Mogeddes*) başlıklı raflarında bulunuyor.¹⁹

13 Örneğin, bkz. Seyyide A'zam Hoseyni, *Da: Haterat-i Seyyide Zehra Hoseyni* (Tehran: Enteşarat-i Sure Mehr, Defter-i Edebiyat ve Honer-i Mogavemet, 1389), 82.

14 Örneğin, bkz. Ibid., 92, 93, 95, 96, 120, 323, 350.

15 Ibid., 80, 198.

16 <http://www.hozehonari.com/Default.aspx?page=8923> (erişim tarihi: 23 Aralık 2014)

17 <http://www.sooremehr.ir/fa/pages/about> (erişim tarihi: 23 Aralık 2014)

18 Bu çalışmada Savaş Kütüphanesi müdürü Nosretullah Samedzade'ye atfen verilen bilgiler kendisi ile 27 Ağustos 2013 yaptığım görüşmeye dayanmaktadır.

19 Bunlardan edinebildiğim ve bir kısmını da inceleme imkanı bulduğum hatıratlar şunlar: Behnaz De-rebizade, *Dohter-i Şina: Haterat-i Gedemhayr Muhammedi-yi Kenan* (Tehran: Enteşarat-i Sure Mehr, Defter-i Edebiyat ve Honer-i Mogavemet, 1392); Golestan Caferiyan, *Ez Çandela ta Ceng: Haterat-i Şems-i Sobhani* (Tehran: Enteşarat-i Sure Mehr, Defter-i Edebiyat ve Honer-i Mogavemet, 1392); Leyla Muhammedi, *Didar-i Zehmba: Haterat-i Masume Mirzayi* (Tehran: Enteşarat-i Sure Mehr, Defter-i Edebiyat ve Honer-i Mogavemet, 1389); Leyla Muhammedi, *Dohter-i U. P. D: Haterat-i Mina Kemali* (Tehran: Enteşarat-i Sure Mehr, Defter-i Edebiyat ve Honer-i Mogavemet, 1390); Şiva Seccadi, *Haterat-i İran: Haterat-i İran Turabi* (Tehran: Enteşarat-i Sure Mehr, Defter-i Edebiyat ve Honer-i Mogavemet, 1391); Nahid Selmani, *Gol-i Simin: Haterat-i Seham Takati* (Tehran: Enteşarat-i Sure Mehr, Defter-i Edebiyat ve Honer-i Mogavemet, 1392); Feriba Taleşpur, *Potinha-yi Meryem: Haterat-i Meryem Emcedi* (Tehran: Enteşarat-i Sure Mehr, Defter-i Edebiyat ve Honer-i Mogavemet, 1391); Seyyid Kasım Yahoseyni, *Zeytun-i*

Laetitia Nanquette adlı bir araştırmacının İran Çalışmaları alanında önde gelen akademik yayın organlarından olan *Iranian Studies* dergisinde *Da* hakkında yayımladığı makalesinde işaret ettiği gibi, *Da*'nın yayımlanması, dağıtımı ve yaygınlaştırılması —dini lider Ali Hamaneyi'nin internet sitesinde kitabı övmesi dahil olmak üzere— “müthiş bir propaganda makinesi” (*a formidable propaganda machine*) ile oldu.²⁰ İngilizce çevirisi yakınlarda yayımlanan kitabın,²¹ yine Nanquette'in kaydettiği gibi, İran devlet televizyonunun 1. kanalında “prime time” da, akşam 9 haberlerinden önce, animasyon şeklindeki yapımda *Da* 15'er dakikalık toplam 120 bölümde 55 kadın oyuncu tarafından okunmaktadır ve bu bölümlerin çoğu halen youtube'da erişime açıktır.²² *Da* hakkında İran'daki çeşitli üniversitelerin genellikle Fars Dili ve Edebiyatı bölümlerinde yüksek lisans tezleri yazıldı.²³ Savaş Kütüphanesi Müdürü Samedzade'nin Mukaddes Savunma hakkında İran'daki yazılı eserlere dair temin ettiği verilere göre, 1980'den 2012'ye kadar İran'da İran-İrak Savaşı hakkında yayımlanan yaklaşık 11.000 adet Farsça kitabın 4679'u “belgesel yazın”, yani “hatırat, biyografi, mektuplar, tanıklıklar ve raporlardır.” Kadınların savaşa katılımını konu alan çeşitli türlerde kitaplar yayımlanmıştır.²⁴ Savaş hakkında-

Sorb: *Haterat-i Nahid Yosifyan* (Tehran: Entesarat-i Sure Mehr, Defter-i Edebiyat ve Honer-i Mogavemet, 1387); Seyyid Kasım Yahoseyni, *Derya Hanom: Haterat-i Azar Allamezade, Hemser-i Şehid Reza Celilvend* (Tehran: Entesarat-i Sure Mehr, Defter-i Edebiyat ve Honer-i Mogavemet, 1390).

20 Laetitia Nanquette, “An Iranian Woman's Memoir on the Iran–Iraq War: The Production and Reception of *Da*,” *Iranian Studies* 46: 6 (2013), 943.

21 Zahra Hoseyni, *One Woman's War: Da [Mother]. The Memoirs of Seyyideh Zahra Hoseyni* (Mazda, 2014). *Da* Türkçe'ye de çevrilmektedir.

22 Laetitia Nanquette, “An Iranian Woman's Memoir on the Iran–Iraq War: The Production and Reception of *Da*,” *Iranian Studies* 46: 6 (2013), 956; <https://www.youtube.com/watch?v=qsZUDbTVQo> (erişim tarihi: 7 Mart 2014).

23 Erişim ve inceleme imkanı bulamadığım şu tezlerin künyelerini Savaş Kütüphanesi müdürü Nosretollah Samedzade temin etti: Mena Borchani, *Mogayese-yi Ketab-i “Da” ve “Dohteri ez İran*” (Yüksek Lisans Tezi, el-Zehra Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1389); Mocteba Hacı Mirzamohammed, *Berresi-yi Avamil-i Moesser ber Gerayeş-i Hanendegan be Ketab-i “Da”, Haterat-i Seyyide Zehra Hoseyni* (Yüksek Lisans Tezi, Sure Yüksek Öğretim Kurumu, Kültürel Yönetim Bölümü, 1391); Leyla Hagiri, *Berresi-yi Seyr-i Haterenivisi-yi Defa-i Mogeddes be Tekid ber Ketab-i “Da”* (Yüksek Lisans Tezi, Allame Tabetabai Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1389); Feriba Rahimi, *Negd ve Berresi-yi Enasır-i Dastan der Ketab-i Da* (Yüksek Lisans Tezi, Arak Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1391); Zohre Geffari, *Negd ve Berresi-yi Camieşenahti-yi Çend Roman-i Dowre-yi Defa-i Mogeddes* (Yüksek Lisans Tezi, İslami Azad Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1391); Zehra Serai, *Berresi-yi Haterenegari-yi Defa-i Mogeddes ba Negd ve Tehlil-i Ketab-i “Da”* (Yüksek Lisans Tezi, Yezd Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1390); Aşhab Esmail, *Berrasi-yi Enasır-i Dastani-yi “Da”* (Yüksek Lisans Tezi, Peyamnur Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1390).

İran'da genel olarak Mukaddes Savunma konusunda özel olarak ise *Da* hakkında yapılan akademik çalışmaları incelemek özellikle İran içinde üretilen İran tarih, toplum ve siyaseti hakkındaki akademik üretimin niteliğini görmek açısından faydalı olabilir ancak böyle bir araştırma bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Nanquette adı geçen makalesinde Serman ve Kerman Üniversiteleri'nde Mukaddes Savunma Edebiyatı alanında yüksek lisans dereceleri verildiğini not etmekte ve bu alandaki çalışmaların çoğunlukla resmi söylemi tekrar ettiğini eklemektedir: Laetitia Nanquette, “An Iranian Woman's Memoir on the Iran–Iraq War: The Production and Reception of *Da*,” *Iranian Studies* 46: 6 (2013), 945.

24 İran-İrak Savaşı ve İranlı kadınlar hakkında kapsamlı bir açıklamalı kaynakça (*annotated bibliography*)

ki kurumsal ve kültürel bir girişim de müzelerdir. Mukaddes Savunma Müzesi (*Muze-yi Defa-i Mokeddes*) ve Şüheda Müzesi (*Muze-yi Şoheda*) gibi müzeler aracılığı ile Savaş hakkındaki resmi ideolojik perspektif popülerleştirilmektedir. Bir araştırmacının kaydettiği gibi: “Bu Savaş ve Gazi Müzeleri bugün güçlü kuruluşlardır çünkü hem geçmişi hem cereyan etmekte olan tarihi genç nesle öğretmek için pedagojik araçlar olarak kullanılmaktadır.”²⁵

Da Hakkında Bir Çalışma

Bu noktada Nanquette’in yukarıda adı geçen çalışmasına yakından bakmak gerekmektedir. Bu makale Mukaddes Savunma’ya dair İran’da var olan “edebiyat endüstrisi” alanındaki faaliyetlerin kapsamlı bir manzarasını sunmaktadır. Yazar çeşitli kurumların yanı sıra “ansiklopediler, şiir kitapları, hatıratlar, duvar resimleri, posterler ve televizyon ve radyo programları” ile devletin Mukaddes Savunma’ya dair resmi ideolojik söylemi nasıl dolaşıma soktuğuna ışık tutmaktadır.²⁶ Bu çalışma *Da*’nın üretiminden dağıtımına dek devlet tarafından nasıl desteklendiğini ve İran toplumu tarafından nasıl kabul gördüğünü incelemektedir. Yazar, *Da*’nın eğitilmiş kitlelerin savaş hakkında okullarda okuduklarından farklı bir hatırat okuma ihtiyaçlarına cevap verdiğini iddia etmektedir.²⁷

Nanquette’in makalesi Mukaddes Savunma hakkında İran’daki kültürel üretim hakkında bilgilendirici olmakla birlikte bazı ciddi problemler barındırmaktadır. Birincisi, *Da*’nın hedef kitlesinin muhafazakâr çevreler ile çocuklar olduğu konusundaki iddidir:

“Mukaddes Savunma” metinleri ideal olarak tüm İran nüfusuna ulaşmayı amaçlamaktadır, ancak gerçekte iki ana hedefe yönlendirilmişlerdir: muhafazakâr çevreler ve okul çocukları. Etkin ve yaygın örgütlenmeler sayesinde, [bu] söyleme zaten ikna olmuş muhafazakâr çevrelere ulaşmak epey kolaydır; ve İslami propaganda, müfredatlarının bir parçası olarak liseye kadar bazı

için bkz. Meryem Zaghiyan, *Ketabşenasi-yi Zen ve Defa-i Mokeddes* (Tehran: Sazman-i Çap ve Entesarat-i Vezaret-i Ferheng ve Erşad-i Eslami, 1387). İran-İrak Savaşı’nın devlet tarafından geliştirilen “Müslüman kadın” fikri ve modelini inşa ve propaganda eden kültürel milliyetçi söylemlerin ve projelerin bir incelemesi için bkz. Shirin Haghgou, *Archiving War: Iran-Iraq War and the Construction of “Muslim” Women* (Toronto: Unpublished MA Thesis at the Department of Adult Education and Community Development, Ontario Institute for Studies in Education, University of Toronto, 2014).

25 Christiane Gruber, “The Martyrs’ Museum in Tehran: Visualizing Memory in Post-Revolutionary Iran,” *Visual Anthropology* 25 (2012), 69. Orijinali: “These war and veterans’ museums are powerful entities today since they are used as pedagogical tools for teaching history, both past and unfolding, to a young generation.”

26 Laetitia Nanquette, “An Iranian Woman’s Memoir on the Iran–Iraq War: The Production and Reception of *Da*,” *Iranian Studies* 46: 6 (2013), 944-946.

27 *Ibid.*, 946.

“Mukaddes Savunma” metinlerini okuyan ve savaş alanlarına yapılan ve devletçe desteklenen gezilere katılan çocuklara yönelik olarak özellikle aktiftir.²⁸

Eğer muhafazakâr çevreler zaten resmi ideolojik söyleme ikna iseler ve çocuklar da zaten okullarda resmi söylemle kuşatılan bir ortamda yetiştirilmekte iseler,²⁹ bu iki kitlenin *Da*'nın hedef kitlesi olduğu iddiası isabetli görünmemektedir. Özellikle çok uzun ve grafik ölüm ve ceset tasvirleri ile yüklü bir savaş anlatısının hedef kitlesine çocukları dahil etmek isabetli görünmemektedir.

Nanquette'in çalışmasındaki ikinci problem ise kitabın alımlanması konusunda yaptığı yorumla ilgilidir. Tahran Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi'nin Tahran'da 4000 kişi ile telefonla yaptığı anketin niceliksel sonuçları ve 648 kişi ile internetten yapılan anketin niteliksel sonuçları yazarın *Da*'nın alımlanmasına dair kullandığı temel dayanaklardır.³⁰ Buradan hareketle, yazar kitabın “alışılmışın dışında geniş ve farklılaşmış alımlanışı”³¹ (*unusually wide and varied reception*) iddiasında bulunmakta fakat sonraki sayfalarda ise şunları kaydetmektedir:

Kültür ve İslami Rehberlik Bakanlığı'nın “topluma faydalı” addettiği kitapları, özellikle halk kütüphanelerine, kültürel merkezlere, okullara ve üniversitelere vermek için satın aldığını göz önünde bulundurmak da önemlidir. Örneğin, *Da*'nın nüshaları öğretmenlere dağıtıldı. Üniversitesince kendisine [kitabın] iki defa sunulduğu bir öğretmene rastladım. Tam olarak kaç tane olduğunu bilmek mümkün değilse de, *Da*'nın kopyalarının önemli bir sayısı bu amaçla alınmıştır. Satış istatistiklerini incelerken bu önyargıyı göz önünde tutmak önemlidir. Kitap satın alınmış olabilir ama gerçekten okunup okunmadığı belirlenememektedir. Kitabın satın alındığı yaygınlıkta okunmadığı makul olarak varsayılabilir (vurgu bana ait).³²

28 Ibid., 945-946. Orijinali: ““Sacred Defense” texts ideally aim to reach the whole of the Iranian population, but in effect they are directed at two main targets: conservative milieus and school children. Thanks to the active and wide network of organizations, it is fairly easy to reach the conservative milieus already convinced by the discourse, and Islamic propaganda is particularly active toward children, who read some “Sacred Defense” texts as part of their curriculum as late as high school, and participate in state-sponsored visits to the battlefields.”

29 İran sineması çeşitli toplumsal, siyasal, kültürel ve tarihsel konularda olduğu gibi İran-İrak Savaşı hakkında da değerli bir sanatsal kaynaktır. Dünyaca ünlü İranlı yönetmen Abbas Kiarostami'nin yönettiği 1987 yapımlı olağanüstü filmi *Meşg-i Şeb* (Gece Ödevi) savaş esnasında ilkokul çocuklarına yönelik resmi ideolojik endoktrinasyonun yanı sıra savaşın çocuklar üzerindeki yansımaları hakkında dolaylı yoldan bir fikir vermektedir: Abbas Kiarostami, *Meşg-i Şeb* (1989). İran-İrak Savaşı'nın çocuklar üzerindeki etkilerini konu alan başka önemli bir film için bkz. Behram Beyzai, *Başu, Geribe-yi Kuçek* (1989). İran sineması hakkında bir çalışma için bkz. Michaël Abecassis, “Iranian War Cinema: Between Reality and Fiction,” *Iranian Studies* 44: 3 (2011), 387-394.

30 Laetitia Nanquette, “An Iranian Woman's Memoir on the Iran–Iraq War: The Production and Reception of *Da*,” *Iranian Studies* 46: 6 (2013), 947.

31 Ibid., 943.

32 Ibid., 953. Orijinali: “It is also important to take into consideration the fact that the Ministry of Culture and Islamic Guidance buys books that it considers “beneficial to society,” particularly to give to

Yazar sonraki sayfalarda ise kitabın başarı kaydettiğini iddia etmektedir:

O, böyle bir başarı oldu çünkü genç bir kitlenin olağanüstü bir kadının kişisel hatıraları hakkında okuma ihtiyacına, ve eğitilmiş bir kitlenin okulda savaşa dair okudukları tüm hatıralardan farklı bir hatıra okuma ihtiyacına cevap verdi.³³

Yazarın, “fevkalade propaganda makinesi” tarafından üretildiğini, satın alındığını, dağıtımının ve reklamının yapıldığını vurguladığı *Da* için Tahran’da yapılan anket sonuçlarına dayanarak “genç bir kitlenin” farklı bir hatıra okuma ihtiyacına cevap verdiğinden başarılı olduğunu iddia etmesi tutarlı görünmektedir.

Üçüncü bir problem de şudur: resmi ideolojik propaganda açısından ve Hoseyni’nin bu ideolojik söylemle yoğrulduğundan haberdar olmasına rağmen yazarın şu yargısı bir naiflik işareti gibi görünmektedir:

Zehra’nın hatıratı İslami bir organizasyon tarafından üstlenildi (*commissioned*) ve resmi kurumlar tarafından reklamı yapıldı. Ayrıca, hikayenin ne kadarının sadece Zehra’ya ve ne kadarının A’zam’ın dinlemesine ve soruları aracılığı ile hikayeye rehberlik etmesine borçlu olduğunu belirlemek zordur. Her ne kadar güçlü iradeli bir kadının öznel müdahalesi olarak görünmekte ise de bu üretimin bağlamından kaçılmaz.³⁴

Ne kadar “güçlü iradeli bir kadın” olursa olsun Zehra’nın da, ona rehberlik eden A’zam’ın da Nanquette’in tam da “kaçılamayan bağlam” olarak işaret ettiği kuşatıcı resmi ideolojik ağdan bağımsız olabileceklerini ima ederek anlatının ne kadarının Zehra’ya ne kadarının *hatere-negar* A’zam’a ait olduğunu değerlendirmenin zor olduğunu söylemek muhal görünmektedir. Zira tam da “müthiş propaganda makinesi”nce vücut bulan, bu anlamda bireysel hatırlamayı temelden kuşatan total bir ideolojik operasyon söz konusudur. Bir başka deyişle, bu hatıratın resmi kurumsal (*Hovze-yi Honeri*) inisiyatifin ürünü olduğunu kaydetmesine rağmen makalenin devamında bu olayı sadece Hoseyni

public libraries, cultural centers, schools and universities. Copies of *Da* have been distributed to teachers, for example. I encountered one teacher who had been offered it twice by his university. A significant number of copies of *Da* have been bought for this purpose, although it is impossible to know exactly how many. This bias is important to factor in when scrutinizing sales statistics. The book may be bought, but whether it is actually read or not cannot be determined. It can reasonably be assumed that it has not been as widely read as it has been bought.”

33 Ibid., 956. Orijinali: “It became such a hit because it answered the needs of a young audience to read about the personal memories of an extraordinary woman, and of an educated audience to read a memoir different from all the memoirs on the war they read at school.”

34 Ibid., 952. Orijinali: “Zahra’s memoir was commissioned by an Islamic organization and promoted by official institutions. Moreover, it is difficult to assess how much of the story is due to Zahra only and how much is due to A’zam’s listening and guiding the story through her questions. Although it appears as a subjective intervention of a strong-willed woman, the context of this production cannot be escaped.”

ile A'zam arasında cereyan eden bir süreçmiş gibi ele alması yazarın tam da sözünü ettiği bağlamı yeterince hesaba katmaması anlamına gelmektedir.

Son olarak, Nanquette'in Hoseyni'nin Şii Kürt kimliğinin bu resmi ideolojik operasyon bağlamında icra ettiği fonksiyonu takdir edememesi bu çalışmadaki bir diğer sorundur. İran'da Kürtlerin güçlü bir bağımsızlık ve muhalefet hareketine sahip olduklarını belirtmesine rağmen,³⁵ yazar şunu ifade etmektedir:

Tanıtımın amacı, İran ulusunu yeniden birleştiren —Farsça okurlarına açıklanmak zorunda bulunulan *başlığının paradoksuna* rağmen— ve tüm sınıflar ve kuşaklar tarafından takdir edilecek bir metin olarak metnin reklamını yapmaktır.³⁶ (vurgu bana ait)

Kitabın başlığının Farsça okurlarına açıklanmaya muhtaç Kürtçe bir kelime olması da yazarının Şii Kürt bir kadın olması da —yazarın İran'daki Kürtlerin politik geçmişine ve tercihlerine dair yaptığı gözlem dolayısıyla— paradoksallık olmadığı gibi tesadüfi de görünmemektedir. Savaşın hatırasının Kürt Şii bir kadının cesareti ve fedakarlığı üzerinden dolaşıma sokulması bu ideolojik operasyon bağlamında isabetle istifade edilen bir durum gibi görünmektedir ki yazar da buna değinmekte ancak bunu yeterince bağlamsallaştırmamaktadır: “Bir kadın ve Kürt Şii azınlığın bir üyesi olarak konumunun orijinalliği kendisini konuşmaya tayin eden hükümetin resmi söylemine faydalı olmaktadır.”³⁷

Da'yı Yorumlamak

Da'yı isabetli bir şekilde yorumlamadaki esasi nokta şudur: hatırlama, sözlü tarih ve hatıra yazımı cereyan ettikleri toplumsal, tarihsel ve siyasal bağlamın dolaysız ürünüdür. Diğer bir deyişle, Hoseyni'nin İran-İrak Savaşı'nı hatırlaması ve A'zam ile bunun üzerinde çalışması bizatihi siyasi bir olaydır. Kitabın Giriş kısmında Hoseyni hatıratını kaleme almasının, İslam Cumhuriyeti'nin mukaddes düzeni için kendilerini feda edenlerin savaş çıkırtkanlığı/militarizm (*ceng-telebi*) ile suçlanmalarından ileri geldiğini kaydetmektedir.³⁸ Hoseyni, ayrıca Irak Baas rejiminin saldırganlığına karşı İranlıların haklılığını ve mazlumiyetini göstermeyi istediğini not etmektedir.³⁹

35 Ibid., 949.

36 Ibid., 955. Orijinali: “The purpose of the publicity is to promote the text as one which reunites the Iranian nation —despite *the paradox of its title* that has to be explained to Persian readers— and which can be appreciated by all classes and generations.” (vurgu bana ait)

37 Ibid., 957. Orijinali: “The originality of her position as a woman and as a member of the Kurdish Shia minority benefits the government's official discourse, that has commissioned her to speak.”

38 Seyyide Azam Hoseyni, *Da: Haterat-i Seyyide Zehra Hoseyni* (Tehran: Entezarat-i Sure Mehr, Defter-i Edebiyat ve Honer-i Mogavemet, 1389), 11.

39 Ibid., 12.

Hoseyni tarafından dile getirilen bu kaygılar hatırlama ve hatıratlar üzerine yapılan çalışmalarda vurgulanan gözlemlere değinmeyi gerektirmektedir. Bu konuda yapılan birçok çalışmanın gösterdiği gibi, hatırlama içinde bulunulan toplumsal, tarihsel ve siyasal bağlam tarafından kuşatılmış ve şekillendirilmiştir. Maurice Halbwachs bu noktanın altını şöyle çizmektedir: "...en kişisel duygularımız ve düşüncelerimiz belirli toplumsal ortamlarda ve şartlarda temellenir."⁴⁰ Elizabeth Tonkin ise şunları ifade etmektedir:

Görünürde otobiyografik olmayan anlatıcı bile bir anlatıya o anın perspektifinden başlar. 'Hatırlama ve anlatma bizatihi olaydır, salt olayların tasviri değil...' Yaşanan bir olay bitmiştir, tecrübe edilmişlikle sınırlanmıştır. Ancak hatırlanan bir olay sınırsızdır, zira öncesinde ve sonrasında vuku bulan her şeyin anahtarıdır.⁴¹

Peter Novick Amerika'daki Yahudilerin Holokost'u hatırlamasının 1940'lar ve 1950'lerden 1980'ler ve 1990'lara doğru gösterdiği değişimi incelerken şunu kaydetmektedir: "Her nesil Holokost'u kendi ruh haline uyan şekillerde çerçeveler, temsil eder."⁴² Holokost'un Yahudi kimliğinin nasıl temel tanımlayıcısı haline geldiğini incelediği bu ilginç çalışmasında, Novick'in şu gözlemleri Hoseyni'nin hatıratı aracılığıyla İran devletinin kolektif hafıza yaratma ve yaygınlaştırmasını anlamada yardımcı olmaktadır:

...kolektif kimlik ile kolektif hafıza arasında döngüsel (*circular*) bir ilişki bulunmaktadır. Belirli hatıraları merkeze almayı seçeriz çünkü [bunlar] bizim için kolektif kimliğimizin merkezinde olanı ifade ederler. Bu hatıralar, öne çıkarıldıkları anda, bu kimlik formunu güçlendirirler.⁴³

Da ve benzeri savaş hatıratları da hamasi, milliyetçi ve militarist tonları ile "Mukaddes Savunma"yı İran İslam Cumhuriyeti'nin kurucu bir unsuru olarak öne çıkarmaktadır.⁴⁴

40 Maurice Halbwachs, *The Collective Memory* (New York: Harper and Row, 1980), 33. Orijinali: "...our most personal feelings and thoughts originate in definite social milieus and circumstances."

41 Elizabeth Tonkin, *Narrating Our Pasts: the Social Construction of Oral History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 67. Orijinali: "Even the apparently un-autobiographical narrator sets out a narrative from the perspective of that moment. 'The remembering and the telling are themselves events, not only descriptions of events...' 'An event lived is finished, bound within experience. But an event remembered is boundless, because it is the key to all that happened before and after it.'"

42 Peter Novick, *The Holocaust in American Life* (Boston and New York: Houghton Mifflin Company, 1999), 120. Orijinali: "Every generation frames the Holocaust, represents the Holocaust, in ways that suit its mood."

43 Ibid., 7. Orijinali: "...there is a circular relationship between collective identity and collective memory. We choose to center certain memories because they seem to us to express what is central to our collective identity. Those memories, once brought to the fore, reinforce that form of identity."

44 İranlı ve Iraklı iki askerın savaştan yıllar sonra Kanada'da tekrar karşılaşmalarını işleyen ve farklı bir savaş anlatısı sunan dikkat çekici bir belgesel için bkz. Jiyar Gol (yön.) *A Tale of Two Soldiers* (2010). Jiyar Gol'un bu belgeselin arka planı hakkında verdiği bilgiler için bkz. http://www.bbc.co.uk/worldservice/worldagenda/2011/01/110131_worldagenda_tale_two_soldiers.shtml (erişim tarihi: 1 Ocak 2015).

Da'yı analiz etmede ikinci esasi nokta ise *Da'yı* 2000'lerde İran'ın toplumsal, siyasal ve ekonomik bağlamına yerleştirerek okumak gereğidir. Nanquette'in sadece bir alt başlıkta ifade ettiği ve fakat analizinde üzerinde durmadığı soru devletin neden "savaş hakkında söylem üzerinde ulusu birleştirme girişimi"ne (*An Attempt to Unify the Nation on the Discourse on the War*)⁴⁵ ihtiyaç duyduğu sorusudur. Bir başka deyişle, *Da'yı* isabetli olarak analiz edebilmek için sorulması gereken asıl soru şudur: Neden 2000'lerde Kürt Şii bir kadının kahramanı olduğu bu savaş anlatısı devletçe desteklendi, yayımlandı ve çeşitli kanallarla dolaşıma sokuldu?

Bu soruyu cevaplama üç sosyal grup öne çıkmaktadır: kadınlar, gençler ve azınlıklar. 1989'da Humeyni'nin ölümünden sonra Ali Ekber Haşimi Rafsancani (1989-1997) ve Muhammed Hatemi (1997-2004)'nin cumhurbaşkanı oldukları dönemde İran'da gelişen bir kadın hareketi söz konusudur. Shahla Haeri'nin işaret ettiği gibi, Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığı döneminde İran "dışarı açılmaya başladı ve ülke içinde bazı sivil haklar tanındı."⁴⁶ Özellikle gazeteci, akademik ve bakanlıklarda görevli üst düzey kadınların yanı sıra "reformcu Altıncı Meclis (2000-2004)"te bulunan milletvekili kadınlarla yaptığı derinlemesine görüşmeler aracılığıyla bu kadınların tecrübelerine ve siyasi söylemlerine dayanarak Haeri 1990'lardan 2000'lerin ortalarına kadar İranlı kadınların faaliyetlerine ve taleplerine ışık tutmaktadır.⁴⁷ Kadınlar Rafsancani ve Hatemi dönemlerinin "açık siyasal atmosferinden faydalanarak" çeşitli sivil toplum örgütleri kurarak, feminist dergiler ve gazeteler yayımlayarak eşitlik ve demokratik hak talepleri ekseninde mobilize oldular.⁴⁸ Zamanın İçişleri Bakan Yardımcısı ve Hatemi'nin danışmanı Eşref Burucerci şunları kaydetmektedir:

Kadınlar öyle bir sosyal tanınma derecesine ulaştılar ki artık gözardı edilemezler. Savaşın [İran-İrak] bitmesi, iletişimin yaygınlaşması ve devletin retoriği [Hatemi'nin demokrasi, hukuka ve bireysel haklara saygı çağırısı] kadınların bilincinin ve beklentilerinin artmasına yardım etti. Kadınların gazeteler, sivil toplum örgütleri, kadın dernekleri ve kurumları, devlet örgütleri, Parlamento üyeleri, özellikle Altıncı Meclis tarafından propaganda edilen (*publicize*) çok talebi vardı.⁴⁹

45 Laetitia Nanquette, "An Iranian Woman's Memoir on the Iran-Iraq War: The Production and Reception of *Da*," *Iranian Studies* 46: 6 (2013), 957.

46 Shahla Haeri, "Women, Religion and Political Agency in Iran," in Ali Gheissari (ed.) *Contemporary Iran: Economy, Society, Politics* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 130.

47 Ibid., 128.

48 Ibid., 135-136.

49 Ibid., 135. Orijinali: "Women have reached a degree of social recognition that they can no longer be ignored. The end of the [Iran-Iraq] war, the expansion of communications, and the rhetoric of the state [Khatami's call for democracy and respect for law and individual rights] helped raise women's consciousness and expectations. Women had many demands, which were publicized through newspapers, nongovernmental organizations, women's associations and institutions, state organizations, and members of parliament, particularly the Sixth Majles."

Başka bir araştırmacı da şunları kaydetmektedir:

Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı seçim platformu sivil toplumu, hukuk devletini, ve medya için daha büyük açıklığı da içeren daha fazla sosyal özgürlüğü savundu. Hatemi'nin platformu kadınlara, gençlere ve 1979'daki popüler devrime katılımlarından bu yana dışlanan daha büyük orta sınıfa cazip gelmişti.⁵⁰

Savaş sonrası dönemde politik olarak önemli diğer sosyal grup ise İran nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan gençlerdir. 2010 itibarıyla 15-29 yaş arası nüfus toplam nüfusun üçte birinden fazlasını oluşturmaktadır.⁵¹ Djavad Salehi-Isfahani'nin kaydettiği gibi, 1997 ve 2001'de Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesinde olduğu gibi Mahmud Ahmedinejad'ın ikinci defa seçildiği 2009'daki seçimlerde de İran'ın büyük kentlerindeki hükümet karşıtı gösterilerde de gençler önemli bir rol oynadı.⁵² 1980'lerden başlayarak 2008'e kadar sürekli artış gösteren genç nüfusun işsizlik oranı ise gençlerin hoşnutsuzluklarının ekonomik gerekçelerini göstermesi açısından dikkat çekicidir.⁵³ Başka bir araştırma üniversite gençliğinin 1997, 2000 ve 2001 cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerinde anayasal hakların ve sivil özgürlüklerin öncelikli meseleler olmasını sağlamalarına işaret ederek şunları vurgulamaktadır:

Reform hareketinin başarısızlığından sonra dahi üniversite öğrencileri (kadınlar, emek[çiler] ve aydınların yanı sıra) İran'da 2000'lerde kötüleşen demokratikleşme sürecinin ve insan haklarının anlatılmasında/tasvirinde en faal ve yüksek sesli (*vocal*) grup olmuşlardır.⁵⁴

Kadınlar ve gençlerin yanı sıra 2000'lerde İran toplumsal ve siyasal yaşamında etnik ve dini azınlıkların da hak taleplerinin ülkenin siyasi gündeminde yer aldığı görülmektedir. 1997'den 2005'e kadarki ulusal seçimlerde oy verme davranışının etnik-coğrafi dağılımını inceleyen bir çalışma dikkat çeki-

50 Mehdi Semati, "Living with Globalization and the Islamic State: an Introduction to Media, Culture, and Society in Iran," in Mehdi Semati (ed.) *Living with Globalization and the Islamic State: an Introduction to Media, Culture, and Society in Iran* (New York: Routledge, 2008), 6. Orijinali: "Khatami's platform for presidential election advocated civil society, rule of law, and greater social freedoms, including greater openness for the media. Khatami's platform had appealed to youth, women, and the larger middle class who had been sidelined since their participation in the popular revolution of 1979."

51 Djavad Salehi-Isfahani, "Iranian Youth in Times of Economic Crisis," *Iranian Studies* 44: 6 (2011), 789.

52 Ibid., 789.

53 Ibid., 796.

54 Majid Mohammadi, "Iranian University Students' Politics in the Post-Reform Movement Era: A Discourse Analysis," *Iranian Studies* 40: 5 (2007), 623. Orijinali: "Even after the failure of the reform movement, university students (beside women, labor, and intellectuals) have been the most active and vocal group in depicting the deteriorating situation of the democratization process and human rights in Iran in the 2000s."

ci sonuçlara varmaktadır.⁵⁵ Bu araştırmaya göre, “daha yoksul, daha kırsal, ve okuryazarlığın daha az olduğu Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Golestan, Hormozgan, İlam, Kermanshah, Kürdistan, Sistan ve Baluçistan” gibi etnik azınlıkların yoğunlaştığı bölgeler 1997, 2000, 2001 ve 2005'teki ulusal seçimlerde 50%'den yüksek bir düzeyde reformcu adayları desteklemişlerdir.⁵⁶ Ali Gheissari ve Kaveh-Cyrus Sanandaji bu tablonun ekonomik hoşnutsuzlukların yanı sıra “merkezi hükümetin ayrımcı ‘tektipleştirici’ siyasetine cevap” olduğunu kaydetmektedirler.⁵⁷ Nayereh Tohidi tarafından kaleme alınan bir araştırma ise 2005 cumhurbaşkanlığı seçim sonuçlarının etnik kimlik —özellikle Kürtler ve Azeriler— açısından net bir resim ortaya koyduğunu vurgulamaktadır.⁵⁸ Tohidi'nin bu çalışmasında altını çizdiği önemli bir nokta bölgesel ve uluslararası dinamiklerin İran'daki azınlıklar üzerindeki etkisidir. Bu bağlamda, Tohidi 2003'te ABD'nin Irak'ı işgali sonrası Türkiye'de ve Irak'ta Kürt meselesinde yaşanan gelişmelerin İran'daki Kürtlerin milliyetçi hislerine katkıda bulunduğunu kaydetmektedir.⁵⁹

2000'li yıllarda devletçe desteklenen *Da'yı* kadınlar, gençler ve etnik azınlıkların önemli aktörleri olduğu bu toplumsal, siyasal ve ekonomik bağlama yerleştirerek yorumlamak isabetli görünmektedir. Bu anlamda Kürt, Şii ve kadın olan Zehra Hoseyni'nin 2008'de yayımlanan hatıratı kadınların, gençlerin ve Kürtlerin yukarıda çerçevesi çizilen özgül bağlamda dillendirdikleri hoşnutsuzluklarına karşılık olarak geliştirilen resmi ideolojik bir operasyon olarak yorumlanabilir.

Sonuç

Edward Said 1978'de yayımlanan *Şarkiyatçılık* adlı eserinde 2. Dünya Savaşı sonrası Amerika'da Orta Doğu üzerine yapılan sosyal bilim çalışmalarında tek bir edebiyat göndermesine rastlanmamasının “gayri insanileştirilmiş” bir Orta Doğu manzarasına sebep olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁰ Yıllar sonra yayımlanan *Kültür ve Emperyalizm* adlı eserinde ise Said Batılı edebiyat eserlerini iktidar ilişkileri bağlamında eleştirel bir incelemeye tabi tutmaktadır.⁶¹ Said'in bu eleştirilerinden ilham alan bu çalışma 2000'lerde İran'da devlet eliyle destekle-

55 Ali Gheissari ve Kaveh-Cyrus Sanandaji, “New Conservative Politics and Electoral Behaviour,” in Ali Gheissari (ed.) *Contemporary Iran: Economy, Society, Politics* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 286. Bu önemli çalışmaya dikkatimi çeken Dr. Metin Atmaca'ya müteşekkirim.

56 *Ibid.*, 286-289.

57 *Ibid.*, 290.

58 Nayereh Tohidi, “Ethnicity and Religious Minority Politics in Iran,” in Ali Gheissari (ed.) *Contemporary Iran: Economy, Society, Politics* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 307.

59 *Ibid.*, 311.

60 Edward W. Said, *Şarkiyatçılık* (İstanbul: Metis, 1999).

61 Edward W. Said, *Kültür ve Emperyalizm* (İstanbul: Hil, 2004).

nen İran-İrak Savaşı'na dair *Da* adlı hatıratı iki düzlemde bağlamsallaştırarak yorumlama denemesidir. Bu anlamda bu çalışma öncelikle hatırlama, sözlü tarih ve hatırat yazımının gerçekleştiği toplumsal, tarihsel ve siyasal bağlamın dolaysız ürünü oldukları gözleminin altını çizmektedir. İkinci olarak, *Da*'yı 1990'lar ve 2000'lerde İran'da kadınlar, gençler ve azınlıkların hoşnutsuzluklarına cevaben geliştirilmiş bir resmi ideolojik proje olarak yorumlamak mümkün görünmektedir.

Kaynakça

Yayımlanmış Kaynaklar

- Abecassis, Michaël, "Iranian War Cinema: Between Reality and Fiction", *Iranian Studies*, Vol. 44, No.3, 2011, pp. 387-394.
- Abrahamian, Ervand, *Modern İran Tarihi*, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009).
- Amin, Camron M., *The Making of the Modern Iranian Woman: Gender, State Policy and Popular Culture, 1865-1946*, (Gainesville: University Press of Florida, 2002).
- Borchani, Mena, *Mogayese-yi Ketab-i "Da" ve "Dohteri ez İran"*, Yüksek Lisans Tezi, el-Zehra Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1389.
- Caferiyan, Golestan, *Ez Çandela ta Ceng: Haterat-i Şems-i Sobhani*, (Tehran: Entesharat-i Sure Mehr, Defter-i Edebiyat ve Honer-i Mogavemet, 1392).
- Derebizade, Behnaz, *Dohter-i Şina: Haterat-i Gedemhayr Muhammedi-yi Kenan*, (Tehran: Entesharat-i Sure Mehr, Defter-i Edebiyat ve Honer-i Mogavemet, 1392).
- Esmail, Aşhab, *Berrasi-yi Enasır-i Dastani-yi "Da"*, Yüksek Lisans Tezi, Peyamnur Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1390.
- Geffari, Zohre, *Negd ve Berresi-yi Camieşenahti-yi Çend Roman-i Dowre-yi Defa-i Mogeδες*, Yüksek Lisans Tezi, İslami Azad Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1391.
- Gheissari, Ali and Kaveh-Cyrus Sanandaji, "New Conservative Politics and Electoral Behaviour" in Ali Gheissari (ed.) *Contemporary Iran: Economy, Society, Politics*, (Oxford: Oxford University Press, 2009), pp. 275-298.
- Gieling, Saskia M., "Iran-Iraq War," *Encyclopedia Iranica* <http://www.iranicaonline.org/articles/iraq-vii-iran-iraq-war>.
- Gruber, Christiane, "The Martyrs' Museum in Tehran: Visualizing Memory in Post-Revolutionary Iran", *Visual Anthropology*, Vol. 25, 2012, pp. 68-97.

- Günel, Asena, "Mine G. Kırıkkanat ve Beyaz Türk Oryantalizmi", *Birikim*, No. 144, 2001, pp. 67-73.
- Hacı Mirzamohammed, Mocteba, *Berresi-yi Avamil-i Moesser ber Gerayeş-i Hanendegan be Ketab-i "Da"*, *Haterat-i Seyyide Zehra Hoseyni*, Yüksek Lisans Tezi, Sure Yüksek Öğretim Kurumu, Kültürel Yönetim Bölümü, 1391.
- Haeri, Shahla, "Women, Religion and Political Agency in Iran" in Ali Gheissari (ed.) *Contemporary Iran: Economy, Society, Politics*, (Oxford: Oxford University Press, 2009), pp. 125-149.
- Haghighou, Shirin, *Archiving War: Iran-Iraq War and the Construction of "Muslim" Women*, Unpublished MA Thesis at the Department of Adult Education and Community Development, Ontario Institute for Studies in Education, University of Toronto, 2014.
- Hagiri, Leyla, *Berresi-yi Seyr-i Haterenivisi-yi Defa-i Mogeddes be Tekid ber Ketab-i "Da"*, Yüksek Lisans Tezi, Allame Tabatabai Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1389.
- Halbwachs, Maurice, *The Collective Memory*, (New York: Harper and Row, 1980).
- Hillmann, Michael C., *A Lonely Woman: Forugh Farrokhzad and Her Poetry*, (Washington DC: Mage Publishers, 1987).
- Hoseyni, Seyyide Azam, *Da: Haterat-i Seyyide Zehra Hoseyni*, (Tehran: Entesharat-i Sure Mehr, Defter-i Edebiyat ve Honer-i Mogavemet, 1389).
- Hoseyni, Zahra, *One Woman's War: Da [Mother] - The Memoirs of Seyyideh Zahra Hoseyni*, (Mazda, 2014).
- Keddie, Nikki R., "Is There a Middle East?", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 4, No. 3, Jul. 1973, pp. 255-271.
- Mahdavi, Shireen, "Taj al-Saltaneh, an Emancipated Qajar Princess", *Middle Eastern Studies* Vol. 23, No. 2, 1987, pp. 188-193.
- Milani, Farzaneh, *Veils and Words: the Emerging Voices of Iranian Women Writers*, (Syracuse: Syracuse University Press, 1992).
- Mohammadi, Majid, "Iranian University Students' Politics in the Post-Reform Movement Era: A Discourse Analysis," *Iranian Studies*, Vol.40, No. 5, 2007, pp. 623-634.
- Muhammedi, Leyla, *Didar-i Zehmha: Haterat-i Masume Mirzayi*, (Tehran: Entesharat-i Sure Mehr, Defter-i Edebiyat ve Honer-i Mogavemet, 1389).
- _____, *Dohter-i U. P. D: Haterat-i Mina Kemali*, (Tehran: Entesharat-i Sure Mehr, Defter-i Edebiyat ve Honer-i Mogavemet, 1390).

- Najmabadi, Afsaneh, *Women's Autobiographies in Contemporary Iran*, (Cambridge: Center for Middle Eastern Studies of Harvard University by Harvard University Press, 1990).
- Nanquette, Laetitia, "An Iranian Woman's Memoir on the Iran–Iraq War: The Production and Reception of *Da*", *Iranian Studies*, Vol. 46, No. 6, 2013, pp. 943-957.
- Novick, Peter, *The Holocaust in American Life*, (Boston and New York: Houghton Mifflin Company, 1999).
- Pehlevi, Farah, *Anılar*, (İstanbul: Dünya, 2004).
- Rahimi, Feriba, *Negd ve Berresi-yi Enasır-i Dastan der Ketab-i Da*, Yüksek Lisans Tezi, Arak Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1391.
- Said, Edward W., *Şarkiyatçılık*, (İstanbul: Metis, 1999).
- , *Kültür ve Emperyalizm*, (İstanbul: Hil, 2004).
- Salehi-Isfahani, Djavad, "Iranian Youth in Times of Economic Crisis", *Iranian Studies*, Vol. 44, No. 6, 2011, pp. 789-806.
- Al-Saltanah, Taj, *Crowning Anguish: Memoirs of a Persian Princess from the Harem to Modernity*, (Washington DC: Mage Publishers, 1993).
- Seccadi, Şiva, *Haterat-i Iran: Haterat-i İran Turabi*, (Tehran: Enteşarat-i Sure Mehr, Defter-i Edebiyat ve Honer-i Mogavemet, 1391).
- Selmani, Nahid, *Gol-i Simin: Haterat-i Seham Takati*, (Tehran: Enteşarat-i Sure Mehr, Defter-i Edebiyat ve Honer-i Mogavemet, 1392).
- Semati, Mehdi, "Living with Globalization and the Islamic State: an Introduction to Media, Culture, and Society in Iran" in Mehdi Semati (ed.), *Living with Globalization and the Islamic State: an Introduction to Media, Culture, and Society in Iran*, (New York: Routledge, 2008).
- Serai, Zehra, *Berresi-yi Haterenegari-yi Defa-i Mogeddes ba Negd ve Tahlil-i Ketab-i "Da"*, Yüksek Lisans Tezi, Yezd Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1390.
- Taj al-Saltanah, *Crowning Anguish: Memoirs of a Persian Princess from the Harem to Modernity*, (Washington DC: Mage Publishers, 1993).
- Taleşpur, Feriba, *Potinha-yi Meryem: Haterat-i Meryem Emcedi*, (Tehran: Enteşarat-i Sure Mehr, Defter-i Edebiyat ve Honer-i Mogavemet, 1391).

- Tohidi, Nayereh, "Ethnicity and Religious Minority Politics in Iran" in Ali Gheissari (ed.), *Contemporary Iran: Economy, Society, Politics*, (Oxford: Oxford University Press, 2009), pp. 299-324.
- Tonkin, Elizabeth, *Narrating Our Pasts: the Social Construction of Oral History*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).
- Yahoseyni, Seyyid Kasım, *Zeytun-i Sorh: Haterat-i Nahid Yosifyan*, (Tehran: Entesharat-i Sure Mehr, Defter-i Edebiyat ve Honer-i Mogavemet, 1387).
- , *Derya Hanom: Haterat-i Azar Allamezade, Hemser-i Şehid Reza Celilvend*, (Tehran: Entesharat-i Sure Mehr, Defter-i Edebiyat ve Honer-i Mogavemet, 1390).
- Yüksel, Metin, "Iranian Studies in Turkey," *Iranian Studies*, DOI:10.1080/00210862.2014.890848
- , "The Encounter of Kurdish Women with Nationalism in Turkey," *Middle Eastern Studies*, Vol. 42, No. 5, 2006, pp. 777-802.
- , "Reconstructing the History of Women in the Ottoman Empire," *International Journal of Turkish Studies*, Vol. 11, No. 1-2, 2005, pp. 49-59.
- Zaghiyan, Meryem, *Ketabşenasi-yi Zen ve Defa-i Muggeddes*, (Tehran: Sazman-i Çap ve Entesharat-i Vezaret-i Ferheng ve Erşad-iEslami, 1387).
- Zahedi, Ashraf, "State Ideology and the Status of Iranian War Widows," *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 8, No. 2, 2006, pp. 267-286.

DVD

- Beyzai, Behram (yön.), *Başu, Geribe-yi Kuçek*, 1989.
- Gol, Jiyar (yön.), *A Tale of Two Soldiers*, 2010.
- Kiyerostami, Abbas (yön.), *Meşg-i Şeb*, 1989.

İnternet Kaynakları

- <http://www.qajarwomen.org/en/>
- <http://www.sooremehr.ir/fa/pages/about>
- <http://www.hozehonari.com/Default.aspx?page=8923>
- <https://www.youtube.com/watch?v=qsZDUBdtVQo>
- http://www.bbc.co.uk/worldservice/worldagenda/2011/01/110131_worldagenda_tale_two_soldiers.shtml